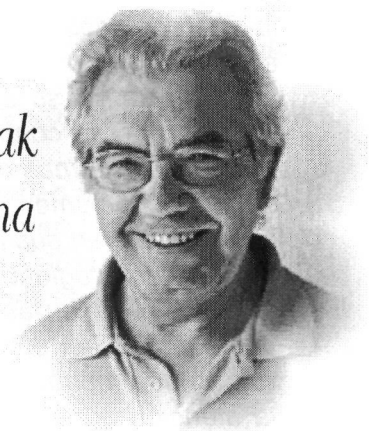

Arantzazuko Kanta Zaharrak Ignazio Omaetxebarriaren ekarpena

*Aportación de Ignazio Omaetxebarria
a la colección y estudio del romancero de Arantzazu*

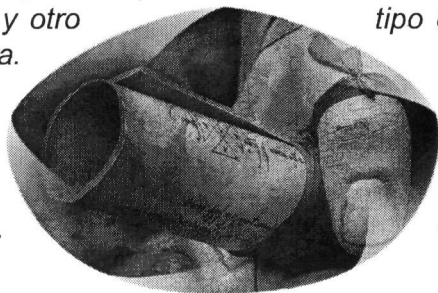

Paulo Agirrebaltzategi

El reciente hallazgo de interesantes manuscritos de Ignazio Omaetxebarria en torno a los Romances o “Kanta Zaharrak” de Arantzazu nos da pie para dilucidar la aportación hecha por él a la recogida de tales cantares por los pueblos como a su análisis crítico-histórico y literario. Y ello nos da la oportunidad de responder a una pregunta que, para muchos que conocieron su temprano interés, su larga dedicación y su reconocida autoridad en el tema, quedó al aire con su fallecimiento (1995): ¿Qué ha sido del estudio general y sistemático del romancero de Arantzazu que parece prometía Omaetxebarria? Esta reseña quiere ser, en fin, un recuerdo y un agradecido reconocimiento al genial estudioso polifacético, en este año centenario de su nacimiento (1909-2009).

“Romances euskéricos de Arantzazu” es el título del libro-cuaderno del archivo de Arantzazu, en el que, por iniciativa de J. A. Lizarralde, se fueron recopilando numerosas variantes de romances y otro tipo de cantares antiguos en torno a Nuestra Señora de Arantzazu y su santuario. Un material similar y complementario fue recopilado, sin ser integrado en el libro. Las dos colecciones constituían el corpus de los “antiguos cantares” del archivo del santuario, hasta que ha sido hallada la nueva colección, menor pero significativa, en el archivo personal dejado por Omaetxebarria. En el conjunto de las tres colecciones, además de numerosas variantes de baladas o romances anónimos propiamente dichos (cuyo origen remonta al siglo XVI), se hallan muchos bertsoberri o versos creados por algún bertsolari (siglos XIX y XX), y repetidos y variados posteriormente en la boca del pueblo, y otro tipo de canciones religiosas populares en euskera.

Al hablar de la Omaetxebarria, particularmente a los (además de las bre-

aportación de Ignazio nos referimos particularmente a los romances y bertsoberri (además de las breves coplas): ese conjunto

que genéricamente ha sido llamado en euskera “Arantzazuko Kanta Zaharrak” –Antiguos cantares de Arantzazu–. Es el campo en el que trabajó particularmente Omaetxebarria.

Lo primero que hay que resaltar es su aportación a la formación del cuaderno-libro “Romances euskéricos de Arantzazu”, tal como se halla hoy en día. Puede ser considerado como el sucesor de J. A. Lizarralde, en la responsabilidad de su formación; y su aportación ha sido tan significativa y amplia, que podemos considerarle su coautor del mismo, junto con su iniciador Lizarralde. Además de cinco canciones –versiones– recogidas directamente por él mismo y transcritas de su propia mano en sus páginas, copió igualmente otras 17 piezas recogidas de otras fuentes, e introdujo personalmente en las mismas al menos varias hojas impresas de bertsoberria, que otros frailes pusieron en sus manos. Pero quizás lo que más llama la atención en el libro-cuaderno es la cantidad de lugares donde se halla la mano de Omaetxebarria, añadiendo notas referenciales al margen de piezas recogidas y transcritas por otros, haciendo divisiones de cantos y versos y numerándolos, e incluso introduciendo “correcciones” ortográficas y métricas en los versos. Sin duda conocía muy en profundidad el corpus principal de los Romances de Arantzazu.

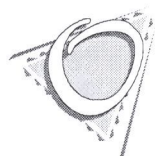

Quizás para poder usar con más libertad el material del cuaderno-libro, hizo para sí por el año 1943 una copia dactilografiada –triple copia–, sobre todo de los romances, en sus diversas variantes: hasta 40 piezas. Esa copia le sirvió sin duda para seguir trabajando en el análisis del corpus del cancionero, aun cuando no pudiese tener a mano los originales del archivo de Arantzazu; y ha dejado valiosas observaciones al menos en dos de las copias dactilografiadas.

El trabajo de campo llevado a cabo por Omaetxebarria para recoger las versiones cantadas por los pueblos de Euskal Herria no se redujo a las cinco piezas que hemos indicado arriba. Además de algunas variantes publicadas en sus artículos, casi seguramente recogidas directamente por él mismo, pero cuyas transcripciones originales han desaparecido, nos hemos encontrado recientemente con el nuevo material de manuscritos de su archivo personal, en el que hay interesantes variantes nuevas de los romances de Arantzazu, muchas de las cuales recogidas personalmente de la boca de los informantes y transcritas por él mismo. En total podemos contar al menos 23 canciones en el conjunto de las colecciones del archivo de Arantzazu, recogidas directamente por Omaetxebarria en diversos pueblos de Bizkaia, Gipuzkoa y Nafarroa.

Otra faceta que hay que resaltar en el trabajo de Omaetxebarria en el campo de los Kanta Zaharrak de Arantzazu es su conocimiento exhaustivo de la monumental obra Cancionero Popular Vasco de R. M. de Azkue, que él analizó en su totalidad, y del cual extrajo sistemáticamente y copió de su mano las canciones referidas a Arantzazu. Algunas de esas habían sido recogidas antes, parcialmente o en su texto completo, en el cuaderno-libro Romances Euskéricos de Arantzazu, pero le debemos a Omaetxebarria el haber explotado de modo sistemático la obra de Azkue, en el que entre las más de 1000 canciones, se pueden hallar unas 22 referidas directamente a Arantzazu.

Todo ese trabajo de campo, de archivo y de biblioteca, llevado a cabo por Omaetxebarria, lo convirtió sin duda en la mayor autoridad en la materia: autoridad reconocida por quienes han estudiado los romances de Arantzazu, en particular por Bitoriano Gandiaga y sobre todo por el Salvatore Mitxelena, autor de un análisis directo y general de los mismos, el único hasta ahora, titulado *Aboz Abo. Arantzazuko Kanta-zarrak*. El mismo Omaetxebarria, sin embargo, no llegó a ofrecernos su propio estudio sistemático y global del rico corpus de Arantzazu, que prometía o que se esperaba de él. Publicó dos artículos valiosos, no de perspectiva general —además de los dos publicados sobre el romance de la Virgen de Arrate—; y citó —e interpretó— numerosos trozos de los cantares de Arantzazu en diversos artículos suyos. Todos ellos se pueden hallar en la obra *Arantzazu izena. Evocación franciscana y proyección misionera, recopilación de artículos de Omaetxebarria, editada por P. Agirrebaltzategi (2001)*. Nos dejó, con todo, para fortuna nuestra, sugerentes bocetos y esquemas manuscritos, para el análisis histórico-crítico y literario general del rico cancionero de Arantzazu, por una parte, y esquemas de análisis particular de varios romances concretos; ellos constituyen un importante complemento de la indicada colección de canciones, dentro del archivo particular de Omaetxebarria sobre los *Kanta Zaharrak* de Arantzazu, cuya descripción ha sido recientemente publicada en la revista *Idatz & Mintz* del Instituto Labayru.

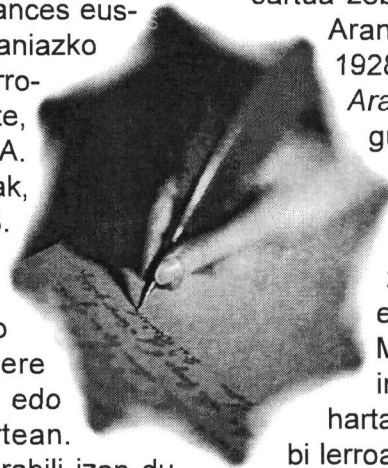
rain dela ehun urte jaio zen Ignazio Omaetxebarria (1909). Hainbat alorretako haren lan oparoa ezaguna da, argitaratu ere asko egin zuelako: Frantziskotar misioen eta misiolarien historia, Moja frantziskotarren (Klaratarren eta Sorkundetarren) espiritualitate eta historia, Frantziskotarren presentzia Euskal Herrian, Euskal gramatika eta onomastika, Arantzazuren tradizio espiritual eta kulturala, etab¹ Bada, ordea, gai bat haren bizitza eta ibilbidean, erdi misterioan geratu dena: **Arantzazuko Kanta Zaharrei buruzkoa...** Haren lagun eta ingurukoek denek jakin zuten, saketik ezagutzen zuela kanta zahar horien alorra eta Arantzazuko bertako horien bilduma; horiei buruzko haren hitzaldiak eta artikuluren bat edo beste ere entzunak edo irakurriak zituzten; entzuna zuten esku artean zerabilela ondare horren azterketa historiko-kritikoa eskaintzeko proiektu handiren bat ere, eta horretan ahalegindua zela ere bai. Orain dela ia hamabost urte hil zitzaigun eta airean geratu zen askoren galdera:

Zertan da I. Omaetxebarriaren obra, Arantzazuko Kanta Zaharrei buruzkoa? Galdera horixe erantzun nahi nioke, omenez eta esker onez, beraren jaiotzako ehungarren urteurren honetan.

Argi dezagun aurrenik zer ulertzen dugun hemen “Arantzazuko Kanta Zaharrak” esaten dugunean. Ezaguna da Arantzazuko artxiboko *Romances euskéricos de Arantzazu* koaderno edo liburua, Jose Adrian Lizarralde ireki zuena, Arantzazuren inguruko antzinako kanta herritarrak jasotzeko, artean euskal herrietako atso-agure Arantzazu-zaleen ahotan zebiltzanak bereziki. 1922tik aurrera beteaz joan ziren koadernoko orrialdeak, fraideek herrietan bildu eta jasotako nahiz bestelako lagun eta iturritatik eskuraturiko kanta eta pieza literario-musikalez² Herrietako askotxo, ordea, koadernoan kopiatu edo itsatsi gabe geratu ziren, orri bakan, diptiko edo liburuxka solte moduan (JG); eta gaur egun sorta berezia —G2T deitu duguna— osatzen dute horiek Arantzazuko artxiboan, koaderno edo liburu nagusiarekin batera (JK).

Artxiboko bi iturri horietan dokumentu literario-musikal ugari eta ezberdinak aurki ditzakegu: a) Arantzazuri buruzko antzinako kanta herritarrak (erromantze edo baladak, koplak laburrak, bertso-paper zaharrak); b) eliz kanta tradizionalak eta erlijiozko bertso-sortak, batzuk Arantzazurekin zuzenean zerikusirik ez dutenak. –Tartean badaude Arrateko santutegiaren inguruko erromantze-aldaeraren batzuk ere, Arantzazukoei aski lotuta ikusten zituelako edo, Omaetxebarriak berak kopiatuak—. Lehen multzoak, “Arantzazuko antzinako herri-literatura” dei genezakeenak, du pisurik handiena, jakina; eta horien artean, erromantze edo baladen aldaera eta puska ugariak. Hortik Koaderno nagusiaren izena ere: “Romances euskéricos de Aránzazu”. Gaztelaniazko ‘romance’ eta euskarazko ‘erromantze’ hitza erabili izan dute, erabili ere, ikerlari askok: J. A. Lizarralde, I. Omaetxebarriak, A. Zabalak, B. Gandiagak, S. Mitxelena berak, eta bestek.³ Oso errotua eta zabaldua dago, ordea, “Arantzazuko Kanta zaharrak” terminoa ere horrelakoez euskaraz idatzi edo hitz egin izan dutenean artean. Omaetxebarriak berak ere erabili izan du termino hori, euskaraz idatzi izan duenean. Salvatore Mitxelena finkatu eta kontsaktatu zuen terminoa, bere Aboz abo liburuari “Arantzazuko Kanta-zarrak” azpititulua ipini zionetik. Erromantzeak edo baladak adierazteko erabili zuen bereziki berak termino hori, baina adiera zabalagoz ere erabili ohi dute eta erabili dezakegula uste dut, Arantzazuko bilduma-sortetako erromantzeekin batera koplak zaharrak eta “antzinako” bertso berriak ere sartuz. Omaetxebarriak berak, nagusiki erromantzeek ari delarik, tartean sartu eta aipatu izan ditu koplak eta bertso berriak ere bere idatzietan. Horregatik hemen “kanta zaharrak” terminoa erabiliko dugu.⁴

Arantzazun, 1922an. Eta horiek jasotzeko koaderno berezia ireki zuen, berak *Aránzazu* aldizkariaren kontabilitatea eramateko zeukan liburua horretarako ipiniz. Haren izenean ezagutu izan dugu *Romances euskéricos de Aránzazu* koaderno edo liburua. Baina Lizarralde handik 13 urtera hil egin zen Bilbon (1935ean), Tolosako komentuko goardiano eta Bilboko Iralabarriko nagusi izan ondoren.

26 urte zituen Ignazio Omaetxebarriak Lizarralde hil zenean, eta Arantzazun bizi zen: irakasle eta *Aránzazu* aldizkariako erredaktore. Oso gaztetatik zaletuta eta sartua zebilen kanta zaharren munduan: Arantzazukoetan eta Arratekoetan. 1928an, 19 urte zituela idatzi zuen *Arantzazu aldean* kanta hain eza-guna Arantzazun, R. M. Azkuek bildu eta berridatzitako baladan oinarrituta.⁵ Azkueren kantak bi ahapaldi ditu eta, Arantzazuren erreferentzia zuzeneko eta guzti, orokorra da testua, Mariaren eta Jesusen izenen inguruan. Omaetxebarriak bere hartan hartu zituen Azkueren lehen bi lerroak –“Arantzazu aldean / izar bat da ageri”–, baina guztiz birmoldatu eta luzatu egin zuen testua. Lehen ahapaldian, lelo gisa koruak kantatzeko idatzian, Arantzazuko sinbolo nagusiak jasotzen ditu, Lizarralde diseinaturiko armarriko elementuak bilduz, infernurantz amiltzen den sugearena eta guzti: izarra, arantza, arrana edo txilina, eta Ama-Haurrak, jakina. Ondorengo hiru ahapaldiak, bakarlariak kantatzekoak, erromesak Andre Mariari zuzenduriko otoitza dira; horietan bigarrena da ezagunena, urte askotan Arantzazun maiz abestu izan dutena: “Arantza artean nabil / arantzaz beterik...”. Ahapaldiontzako doina badirudi “Rodrigo Baltzategiko” hasten den balada-aldaeretakoa batetik hartu zuela Omaetxebarriak.⁶

0. Arantzazuko bilduma eta I. Omaetxebarria

J. A. Lizarralde abiatu zuen, bada, horrelako kanten bilketa sistematikoa

Lizarralde hil orduko bere ibilerak eginak zituen Omaetxebarriak herrietan, Arantzazuko eta Arrateko kanta zaharren bila. Horrek bildutako lehen testu datadunak 1935ekoak dira, hain zuzen ere: lau

balada behintzat bai. 1936koak dira beste hiru. 1938an argitaratu zuen "Romance de la niña y el diablo".⁷ Gaztelaniaz eta erromantzearen estiloz idatzita, Arantzazuko tradizioko kondairetako bat jasotzen du. Horren antzekoa eta zazpi urte lehenago idatzia da "Hace cuatro centurias" poema, San Ignazio Loiolakoaren bizitza kantatzen duena, aurrekoa bezala erromantzeen estiloan.⁸

Lizarralde hiltzerako, ondo aztertua eta oso bereganatua zeukan Omaetxebarriak *Romances Euskéricos de Aránzazu* koadernoan. Horko aipamenez eta testuz josita daude 1935etik aurrera *Arantzazu* aldizkarian batez ere argitaratu zituen euskarazko idazlanak.⁹ Horietako askotxo aldizkariko "Euskel Atala" saila berak bete zuenekoak dira (1935-1938 eta 1944-1945 aldiak); geroago 1956-1958ko aldiak idatzi zuen horrelako beste hainbat ere, non ugariak baitira kanta zaharren aipuak. Idazlanok ez dira zuzenean kanta zaharrez ari; bestelako gaien argigarriztat ekartzen ditu erraz eta eurrez horien aipuak. Dena dela, batzuetan buruz aipatzen dituela dirudi horrelako testuok bere hitzaldi eta artikuluetan, aldaera bateko eta besteko elementuak bateratuz edo nahasiz gainera.

Besterik da Arantzazuko Kanta Zaharrei buruzko azterketa sistematikoagoarena. Argitaratu, bi artikuluko bakarrik argitaratu zituen Omaetxebarriak –aski zabalak horiek; eta Arrateko santutegiko kanta zaharrei buruz argitaratu zituen beste biekkin batera ikustekoak–: "Rodrigo, el hijo del carpintero", *Arantzazu* aldizkarian (1944) eta "Aránzazu, santuario mariano del siglo XV, lugar de gracia" (1975ean Erroman Andre Mariari buruzko nazioarteko kongresuan emandako hitzaldia, aparteko edizioan Zamoran argitaratua, 1985).¹⁰ Haren artxiboko eskuizkribuetan aurkituriko azterketa-saioak, orokorrak nahiz kanta jakin bati edo besteari buruzkoak, askoz gehiago dira, ordea;¹¹ baina horrelakoez (argitaratuez nahiz argitaragabeez) gero mintzatuko gara astiroago. 1956an Arantzazun Euskaltzaindiak antolatutako Euskaltzaleen biltzarrean Arantzazuko Kanta Zaharrez

eman zuen bere hitzaldia Omaetxebarriak; baina idatzi gabe hitz egin zuen nonbait, edota ez zuen testurik utzi; akta-egileak egindako laburpentxoari esker ezagutzen dugu hitzaldiaren gaia.¹²

Lizarralde hiltzean, haren lekua hartu zuen Omaetxebarriak Arantzazuko Kanta Zaharren bilduma eratzeko eta osatzeko eginkizunean. Eta geroago ikusiko dugunez, esan ahal dugu *Romances Euskéricos de Aránzazu* liburuaren autoretza, Lizarralderi bezainbeste edo gehiago Omaetxebarriari aitortu behar zaiola. Arantzazuko Kanta Zaharren iturri nagusi horretako orrialde gehienetan ikusi ahal dugu Omaetxebarriaren eskua, testuen biltzaile, kopiatzaile, zuzentzaile edo ohargile moduan; zabalagoa izan da, hala ere, horren ekarpena, eta JK koaderno nagusian aurkitzen ez diren hainbat kanta-aldaera ere bildu, jaso eta aztertu zuen. Arantzazuko Kanta Zaharren *corpusa*, beraz, Arantzazuko artxiboan bertan jasotakoa, liburu edo koaderno horretakoa baino zabalagoa da; horren gehigarri eta osagarri garrantzikoak dira G2T eta OEA izendatu ditugun sortak ere. OEA (Omaetxebarriaren Eskuizkribuen Artxiboa) izendatu dugun bigarren hori, Arantzazuko artxibozain izandako Kandido Zubizarretak bere gelan zuen jaso, eta hantxe aurkitu zuen Joseba Etxeberria artxibozain berriak, hura hil ondoren. Horren deskripzioa argitaratu berria dugu Labayru Ikastegiaren *Idatz & Mintz* aldizkarian.

Bost aldetatik azter dezakegu, beraz, Omaetxebarriaren ekarpena:

1. Omaetxebarriaren eskua JK koadernoan
2. JK koadernoaren kopia daktilografiatua: OSJ-2 eta OSJ-3
3. Arantzazuko Kanta Zaharren biltzailea eta bilduma-eratzzailea
4. Omaetxebarria eta R.M. Azkueren "Cancionero Popular Vasco"
5. Arantzazuko Kanta Zaharren testu-aztertzzailea

1. Omaetxebarriaren eskua JK koadernoan

Esana dugunez, hiru bilduma edo sortak osatzen dute une honetan Arantzazuko Kanta Zaharren *corpua* Arantzazuko bertako artxiboan: a) **JK** (Lizarralde hasitako *Romances euskéricos de Aránzazu* koadernoan), b) **G2T** (JK koadernoarekin batera aspalditik dagoen kanta eta bertso sorta, haren osagarria baina bertan integratu gabea), c) **OEA** (Omaetxebarriaren artxiboan aurkituriko sorta).¹³

Jende askok hartu du parte oraingo JK koadernoan osatu eta moldatzen, eta inork baino gehiago seguruenik Omaetxebarriak. 200 orrialde ditu koadernoak; horietatik 130 daude beteta, testu eta doinu –besteak zuritan daude–. Denetara 180 kanta inguru daude JK-n (baladak, koplak, bertso-sortak eta eliz kanta herritarrak). Horietako ia 100 testutan ikusi ahal dugu Omaetxebarriaren eskua, era batera edo bestera.

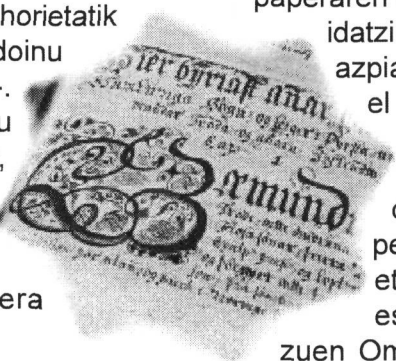
a) Omaetxebarriak zuzenean bildu eta bere eskuz transkribaturiko testuak: Hasteko, 5 testu ditu Omaetxebarriak berak zuzenean norbaiten ahotatik bildu eta bere eskuz JK koadernoan transkribatuak. Batez ere Bizkaian bildu zituen Omaetxebarriak –badu bertso-sorta bat ere, Araotzen jasoa (143. or.)–. Informatzailearen izena, adina eta herria eman ohi ditu horrelakoetan beti; biltzailearen izenik ez ematean, uste izatekoa da berak zuzenean entzuna eta bildua duela kanta.

b) Bestelako iturri idatzitatik jaso eta bere eskuz kopiaturiko testuak: JK koadernoko 17 testu inguru bestelako iturritatik jaso zituen Omaetxebarriak, eta bere eskuz kopiatu: R.M. Azkue, J. K. Gerra, eta Manuel Lekuonaren testuak dira horietakoren batzuk. 6 bat testu, denak Arrateko Andre Mariari buruzkoak, Polikarpo Larrañagak *Euskal-Esnalea* aldizkarian argitaraturikoak dira. Erdarazko 6 herri-kan-

ten testuak ere jaso zituen –iturririk eman gabe–, eta eskuz kopiatu Omaetxebarriak (JK, 100-102 or.).¹⁴

c) Inoren eskutatik jaso eta bilduman sarturiko orriak. Lizarralde hil ondoren Omaetxebarriak berak hartu zuela uste dugu JK koadernoaren eta Arantzazuko Kanta Zaharren bildumaren ardura nagusia, eta hainbat fraidek herrietan jasotako kantak eta bertso paperak berari eskuratzen zizkiotela, koadernoan edo bilduman sartzeko. Zaila da, ordea, jakitea horrelako zenbat sartu zuen Omaetxebarriak, berak idatzitako berariazko oharren bat ez baldin badugu, Jose Antonio Garatek eskuratu zion “Ama Virgiña Arantzazucoaren bersoac” bertso-paperaren kasuan bezala edo, honako hau idatzi baitzuen Omaetxebarriak haren azpian bere eskuz: “Entregado para el archivo de Aránzazu por el P. José Antonio Gárate. 1950” (JK, 66. or.). G2T sortaren 30. orrialdean ere beste bertso paper bat dago, J. A. Garatek bildua, eta, dirudienez Omaetxebarriaren eskuetan ipinia; honetara idatzi zuen Omaetxebarriak eskuz tituluaren gainean: “Donación del R. P. Fr. José Antonio Gárate”. JK, 90-92 orrialdeetan Julian Alustizak bildu eta transkribaturiko kanta luzea dago, baina iturriaren berririk gabe oraingoan; uste izatekoa da, hala ere, Omaetxebarriari eskuratu ziola Alustizak eta horrek sartu zuela koadernoan –Alustizak bildu eta transkribaturiko beste pare bat kanta ere Omaetxebarriaren beraren OEA artxiboan aurkitu dugu–.

d) Erreferentziazko oharrak eta bes-telakoak. Oso nabarmena da Omaetxebarriaren eskua, JK koadernoan bere oharrak egiten dituenean. Ugariak dira horietakoak, batez ere erreferentziazkoak, hau da, JK-ko bertako testu edo aldaera batetik bestera, nahiz JK-n ez baina beste nonbait aurki daitekeen testu edo aldaeraren batera bidalketak, horien arteko harremana edo kidesuna erakusteko: “v. p. 37, n. 4, 5” (25. or.), “(Cfr. Juan Carlos de Guerra en *Euskal-erriaren alde* 1923 p. 427)” (31. or.) , eta horrelakoak. 20 bat testutan behintzat

aurki daitezke horrelako oharrak; 37-38 orrialdeko “Arantzazura egin det promes” baladan, berriz, horrelako bederatzi bat ohar behintzat badaude, ahapaldiz ahapaldi. Zera erakusten digu horrek: sakonetik aztertuak eta alderatuak zituela Omaetxebarriak JK koadernoko baladen eta koplak aldaerak.

e) Ahapaldien banaketak eta testuen “zuzenketak”. Lehenagotik eta bestek eskuz transkribaturiko testu askotan ere sartu zuen Omaetxebarriak bere eskua: batzuetan kanten ahapaldiei zenbakiak jartzeko edota kopiatzaileak jarraian idatzitako testuren bat ahapalditan edo kanta ezberdinetan banatzeko (ik. 23-24 or.); askotan transkribatzaileak emandako testua “zuzentzeko”, ortografiaren edo morfologiaren aldetik (ik. batez ere 21-27 eta 37-38 orrialdeetakoak); inoiz bertsoen neurriak egokitze aldera ere bai. 1942an edo egin bide zituen horrelako banaketa eta zuzenketa gehienak, lehentxeago Salvatore Mitxelenak egindako JK-ren kopia daktilografiatua zuzenketak egin aurrekoa baita; eta Omaetxebarriak berak egin (eragin) zuen beste kopia daktilografiatua, JK-ko zuzenketak egin ondorengoak, 1944 baino beranduagoak ez baita. G2T sortako 64-66 orrialdeetako “Gure Ama Virgiña” bertso-sortaren eskuizkribuan ere sartu zuen nonbait eskua Omaetxebarriak, ahapaldiei zenbakiak ipiniz, horiek egoki banatze aldera.¹⁵

2. JK koadernoaren kopia daktilografiatua: OSJ-2 eta OSJ-3

Arantzazuko artxiboan bada JK koadernoaren kopia daktilografiatua, ez osoa, O4S deitu duguna. Aurrekoren baten fotokopia da, ordea, hori; eta berorren historia 1943an edo hasten da. JK koaderno preziatua bakarra zen, eta bertako dokumentuak –eskuzkoak nahiz inprimatuak– jatorrizko testu bakarrak ziren. Ondo zaintzekoa zen, beraz, JK koaderno, eta ez ikusminez edo testuak aztertze asmoz etengabe esku artean erabiltzekoa. Fotokopiarik edukitzerik ez, ordea, eta Salvatore Mitxelenak ikasle gazteak eta Ignazio Omaetxebarriak, Arantzazuko Kanta Zaharrak aztertzen gehien murgilduta zebiltzanek, bakoitzak bere aldetik, JK-ko kanta-testuen kopia bana daktilografiatu egin zuten; ez zuten koaderno osoa kopiatu, ordea; euskarazko baladak eta koplak kopiatu zituzten, bakoitzak egindako aukeraren arabera –bertso-paperak eta bestelako eliz kantak alde batera utzi zituzten biek–.¹⁶ Lehen kopia horiek MSJ (Mitxelenarena) eta OSJ (Omaetxebarriarena) deitu ditugu Arantzazuko Kanta Zaharren artxiboaren gorabeherak eta historia aztertzean.

JK-ko 40 testu kopiatu zituen Omaetxebarriak. Hona hemen zeintzuk diren (K3B Arantzazuko Kanta Zaharren bildumaren kopietako bat da; horren hirugarren parteak OSJ-ren fotokopia da):

f) Doinuen zenbakiak. Badirudi JK-ko doinuen gaineko zenbakiak ez zituela kopiatzaileak idatzi; eta ondoren Omaetxebarriak jarri zituela, horietako gehienak behintzat.

Hasiera	JK. Orrialdea (zutabea)	K3B (OSJ). Orrialdea(k)
Artzai onttoa, artzai onttoa	024 (3) (A zut.)	101
Arantzazura egin det promes	037-038 (A-B zut.)	101-102
Pausu santuak ongi kontatzen	041 (3) (B zut.)	103 + 145
Ilargi argixa,	120 (1) (A-B zut.)	104 + 122 + 144
Birjina Arantzazukoa	043-044 (3)	105 + 133 + 137
Emakume eder bat	041 (2) (A zut.)	106 + 130
Neure Ama Birjiñe	071 (1) (A-B zut.)	107
Agostuaren amabostgarren	023 (1) (A zut.)	108
Agustuaren ababostgarren	021-022 (B zut.)	109
Agostuaren Amabostgarren	021-022 (A zut.)	110
Kristiñau on bat ilten danien	126 (1)	111
Ama Birjiña eguna da ta	124	112-113 + 114
Egune zala, egune zala	025 (2) (B zut.)	115
Arantzazuko Birjiña,	046	117 (zk)
Gure ama Birjiña	052 (2)	117 (zk)
Arantzazu-mendiko	028	118
Arantzazura nua nua	029	119
Arantzazu mendiko	031	120
Birjiña Arantzazuko	033	121
Neure Ama Birjiñe	051 (1)	123
Neure Ama Birjiña	051 (2)	124
Gure Ama Birjiña	073 (2) (A zut.)	125
Erregu egin zazu	071-073 (2) (A-B zut.)	126-127
Birjina Amaren bezpera da ta	043 (2)	128
Izar ederrak argi eiten dau	045	129
Mundu (y)onetan	026 (A-B zut.)	132
Mundu onetan gura dabenak	027 (A-B zut.)	132
Egune zala ta egune zala	025 (1) (A zut.)	134
Oiñatiarrak Oiñatikuak	023-024 (3) (B-A zut.)	135
Armaillatan altuan	051 (3)	136
Rodrigo Balzategiko	024 (4) (B zut.)	138
Errodillochu Aloxategiko	024 (1) (A zut.)	139
Errodrigotxo Balzategiko	035	140
Errodillochu juan zanian	023 (2) (B zut.)	141
Ai artzachoa, ai artzachoa	042-043	142
Arantzazure joan bear dogu	039 (1)	143
Birjiñetatik ederrena da	050	146
Txoragarrizko berri gozoa	024 (2) (B zut.)	147
Adios orain	036 (A-B zut.)	148
Virgina Amaren	123 (A-B zut.)	149

Uste izatekoa da, gero bakoitza (Mitxelena eta Omaetxebarria) bere kopiarekin joan zela, Arantzazutik alde egitean, eta hori erabili izan zuela nagusienik esku artean –Omaetxebarriak 1945ean utzi zuen Arantzazu eta ez zen bertan bizit-

zera itzuli 1955 arte edo-. Horren kopiak historia luzea izan du gerora, ondorengo fotokopia ezberdinetan; horiek analizatu ondoren, jakin bagenekien kopia bikoitza atera zuela hasiera hartan, kalko-paperez; eta kopietako bat kipula-paperean edo

antzeko paper mehean egina zuela; baina bata eta beste desagertuak edo ziren, OEA deitu dugun artxiboa agertu den arte. Izan ere, kanta zaharrei buruzko haren eskuzkribuekin batera, hasiera hartako kopia daktilografiatuetako bat aurkitu dugu hor, kalkoz egina; eta egiaztatu ahal izan dugu gainera, kopia bikoitza ez baina hirukoitza egin zuela hasiera hartan Omaetxebarriak: gainekoa eta beste bi kalkozkoak –OSJ-1, OSJ-2 eta OSJ-3 deitu ditugu horiek–. Lehenengo kopia galdutzat ematen dugu oraingoz; hirugarrena aurkitu dugu Omaetxebarriaren artxiboan, eta horren barruan badaude bi orrialde behintzat errepikatuta, galdutako OSJ-1 kopiakoak direnak.¹⁷

OSJ-2 eta OSJ-3 kopiak esku artean erabili zituen Omaetxebarriak bere eskuzko oharra egiteko. JK koadernoan egindako ekarpenaz –gorago ikusi dugunaz– gain, bi kopia horietako oharra ere aztertzea interesgarria da, hark Arantzazuko Kanta Zaharren alorrean egindako lana ezagutzeko. Horien berri zerbait emango dugu laburki, beraz.

OSJ-2 jatorrizkorik ez daukagu, baina bai horren fotokopia, 1974 inguruan Joan Joxe Iturriozek egina (gaur egun G2T sortaren lehen parte, 27 orrialde).¹⁸ Aldaketa askorik ez zuen egin Omaetxebarriak kopia horretan: “Egune zala, egune zala” kantaren beste aldaera bat sartu zuen eskuz (seguruenik berak bildutakoa) eta JK-ko “Pausu santuak ongi kontatzen” kanta osatu egin zuen, Azkueren aldaeraz baliatuz (ik. 14. or.); pare bat ohar bibliografiko ere sartu zuen. Harrigarriena zera da, kopia honetako bi orrialdetan (15 eta 17) Salvatore Mitxelena eskua ere badugula: beste bi kanta kopiatu zituen horrek, eta hainbat erreferentzi ohar markatu. –Seinalea, nonbait, Omaetxebarriaren kopia horretaz ere baliatu zela noizbait Mitxelena–.

OSJ-3 kopia (kalkozkoa) Omaetxebarriak utzitako bere artxiboan aurkitu berria dugula esana dugu gorago –horrek JK liburuaren “zuhaitz genealogikoan” duen lekua zehazkiago azaldu ahal izango dugu

beste nonbait–. Hemen zera dagokigu: Omaetxebarriak berak kopia horretan egindako lana nabarmentzea, nabaria baita hori ere erabili zuela bere azterketa-lanerako. Orrialde-zenbakiez gain, bestelako zenbakiak eta letrak ugariak dira orrialdez orrialde eskuz idatzitakoak, zer adierazi nahi duten oraindik argitu gabeak. Era berean giltza moduko markak ere ez dira gutxi. Bestelako oharren batzuk ere badaude, eskuz eginak, aldaerak, iturriak edo zuzenketaren bat adierazteko (ik. 5, 10, 13, 25, 26, 28, 41 or.). Hiru testu berri sartu zituen gainera, lehenengo sorta daktilografiatuan ez zeudenak: a) “Birgiñiaren gaba da gaur de” (39. or.), Omaetxebarriak berak lehenago bildua eta JK-n eskuz transkribatua; b) Omaetxebarriak berak idatzitako “Arantzazu-aldean” (40. or.), lehenagotik Mitxelena bere sorta daktilografiatuan (MJS) sartua zuena, baina ez Omaetxebarriak berean; c) Era berean, “Suak indarra” hasten den bertsoa, JK-ko 73. orrialdean aski galdua zegoena, eta Mitxelena bere sortan kopiatua zuena, baina ez Omaetxebarriak berean, gaineratu egin zuen horrek gerora OSJ-3an (41. or.); ondoan idatzi zuen oharren arabera, bertsoaren jatorria edo lekua bilatzen saiatu zen Arantzazuko bildumetako bertsoetan, eta aurkitu ere aurkitu zuen, 1854ko “Gure Ama Birjiña” bertso-sorta ospetsuaren barruko bertsoetako bat zela.

3. Arantzazuko Kanta Zaharren biltzailea eta bilduma-eratzaila

Arantzazuko Kanta Zaharrak herriz herri biltzen jende askok hartu zuen parte, Lizarralderekin batera eta Lizarralderen ondoren. Honako fraideen izenak ageri dira dokumentuetan: K. Lamarain, J. Alustiza, J. A. Garate, Jesus Goitia, eta, jakina, Salvatore Mitxelena eta Ignazio Omaetxebarria.¹⁹ “Aritzondo [Omaetxebarria] batez ere”, zioen Salvatore Mitxelena bere *Aboz abo* liburuaren sarreran (1944?).²⁰

Gorago esan dugunez, JK koaderno nagusian 5 kanta ditu Omaetxebarriak, berak zuzenean bilduak eta koaderno horretan

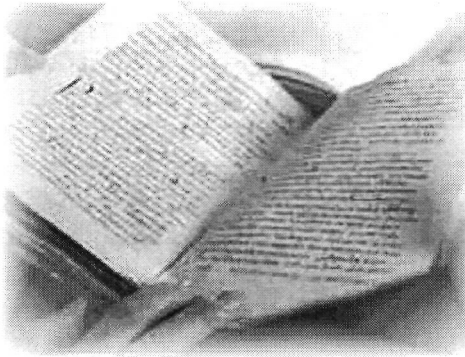
berak transkribatuak. JK-tik kanpo daude, ordea, Omaetxebarriak bildutako gehienak, batez ere OEA artxibo aurkitu berrian, non berak bildutzat jo daitezkeen hamaika kanta baitaude. Beste kanta-aldaera batzuk, beste inon aurkitzen ez direnak, Omaetxebarriak argitara eman zituen; eta bestelako iturri edo biltzailerik aipatzen ez duenez, uste izatekoa da berak bildu zituela eta argitaratu, eta gero galdu egin direla haien jatorrizko transkripzioak. 1956an idatzitako artikulua batean honetara zioen berak: "Ni oraintsu Bakaikoan egona naiz. Arantzazuko Amaren gano zaletasunak sustrai sakonak ditu ango gizon-emakumeen biotzetan. Bada erriko eliza nagusian gure Andra Mari onen irudi zar polita ere. Ta baita ezagun dira, Gipuzkoan, ta bai Bizkaiko erri batzuetan abestu oi diran Arantzazuko Amaren kanta zarrak ere. Azkue Jaunak badakarzki batzuk bere Euskal-Abesti-Sorta ederrean. Nik neronek ere bildu ditut berri batzuk, Lekei-

tion, Arteagan, Lumon, Zornotzan, Oiñatin ta beste Bizkai-izkuntzazko zenbait erritan kanta oi diranen sailekoak."²¹ Eta aitoren ondoren "Artzaritxo, artzaritxo" kanta laburraren bi aldaera dakartza –horien jatorrizko testua idazlan horretatik bakarrik ezagutzen dugu, beste inon transkribaturik utzi ez zituelako biltzaileak–. Horren antzera "Aldatza igaro-ta" hasten den balada ere, Arrateri buruzkoa: berak bildu eta *Eibar* aldizkarian argitaratu zuen (1963), baina jatorrizko transkripziorik ez dugu aurkitu.

Bildu eta transkribatu zituenetan normalean zintzoa zen Omaetxebarria iturriaren datu zehatzak ematen, gorago esan dugunez: Informatzailearen izena, adina eta herria, eta kanta abestu zioneko urtea. Denetara 23 kanta (aldiera) ditugu erregistratuak Omaetxebarriak zuzenean bildu eta jasotakotzat –horietako hiru Arratekoak dira²².

Baladaren hasiera	JK: or.	OEA: dok.	Besterik	Doinudunak
Arrateko zelaiko	116			JK, 116 (2 doinu)
Arrateko zelaiko	117			JK, 117
Bertsuak paratzeko	143 (A-B zut.)			JK, 143
Birjiñetatik ederrena da	050			JK, 050
Birjiñiaren gaba da gaur de	125			
Errodrigotxu, Errodrigotxu,	052 (3) (?)			
Kristiñau on bat ilten danien	126 (1)			JK, 126
Neure Ama Birjiñe	051 (1)			JK, 051
Arantzazura bidea luze,		20-2 dok.		
Armailaetan altuan dago		15. dok.		
Artzai Rodrigo Baltzategiko		16. dok.		
Birjiña Amaren bezpera da-ta		17. dok.		
Birjinearen gaba dogu-ta,		20-1 dok.		OEA, 20. dok.
Eguna zala ta eguna zala,		21. dok.		
Errodrigotxu Baltzategiko		14. dok.		OEA
Harmailaetan altuan dago		15. + 20-5 dok.		OEA, 20. dok.
Izar eder bat argitu zan-da		23. dok.		
Izar eder bat ateratzen da		22. dok.		
Izar eder bat ateratzen da		20-3 dok.		OEA, 20 dok.
Aldatza igaro-ta				<i>Aránzazu</i> , XXIII (1943, 240 zenb.), 244-248.
Arantzazu mendiko				<i>Aránzazu</i> , XVIII (1938, 193. zenb.), 26; AIZ, 464. or.
Artzaritxo, artzaritxo				<i>Aránzazu</i> , XXXVII (1956, 368. zenb.) 38-43; AIZ, 477

Lizarralde JK bildumaren abiatzailearen jarraitzailetzat jo dugu Omaetxebarria; hala gertatu zen nonbait, seguruenik eginkizun horixe aitortu ziotelako batez ere beste fraideek, alor horretan hark zuen ezagutzza, ardura eta itzalagatik, eta ez inolako izendapen ofizialen baten ondorioz. Horregatik Omaetxebarriaren bilketa-lana askoz zabalagoa izan zen: inork zuzenean jaso edo bildutako Arantzazuko Kanta Zaharren dokumentuak eskuratu eta Arantzazuko bilduma eta sortetan integratzen, nahiz beste nonbait argitaraturikoak bilatu, jaso eta haietan bere eskuz kopiatzen. Esana dugu gorago, nola berrari eskuratzen zizkioten nonbait beste fraideek, herrietan zuzenean jasotako horrelako kanten transkripzioak eta berso-paperak (J.A. Garateren eta J. Alustizaren kasuak gogoratu ditugu).

eta lehen ahapaldia bakarrik kopiatuz bere eskuz (ik. 230. or.). 39-41 orrialdeetan Azkueren CPV-ko beste lau kanta kopiatu zituen, beti ere iturria argi aitortuz. Azkenik beste hiru kanta daude jasota 43-45 orrialdeetan –Lizarralde berak kopiatu ote zituen horiek ere? Kaligrafiari begiratu, ez dirudi–.

Omaetxebarriak berak ez zuen JK-ra Azkueren testurik jaso; baina Lizarralde-eta jasotako enertzetan hainbat ohar idatzi zuen geroago, JK-ko bertako bestelako kantaren batzurekin lotuz Azkuerenak. Kontuan izan zituen gainera JK-n jasotakoak, berak gero Azkueren CPV-ren irakurketa sistematikoa egin zuzenean: horietako bi bakarrik kopiatu zituen berriro bere artxiboko paperetan.

Bestalde, antolatua eta landua dugun Arantzazuko Kanta Zaharren datu-basean (300dik gora erregistro), Omaetxebarria agertzen zaigu kopiatzaile edo transkribatzailetzat JK koadernoko eta G2T sortako 25 testuren (edota doinuren) erregistrotan behintzat. Horiei guztiei OEA beraren artxiboko kantak gehitu behar dizkiegu, berak bildu eta transkribaturikoak, geroago ikusiko dugunez.

4. Omaetxebarria eta R.M. Azkueren “Cancionero Popular Vasco”

Ezaguna da R. M. Azkue izan dugula euskarazko kanta zaharren (erromantze, balada, koplak eta horrelakoen) biltzailerik handiena. 1.000tik gora argitaratu zituen berak.²³ Horien artean 22 kanta Arantzazuri buruzkoak dira, doinu eta guzti normalean. Horietako bederatzi daude jasota JK koadernoan, hiru jasoalditan edo kopiatuak. CPV-ko bi doinu jasoz ireki zuen, ireki ere, Lizarralde koadernoan, baina haren doinua

CPV-ren irakurketa sistematikoa egin zuen, beraz, Omaetxebarriak, Arantzazuri buruz bertan aurki zitezkeen pitxiak denak bildu eta jasotze aldera; eta JK-n jasota zuzenean gain beste 12 kanta aurkitu zituen, eta bere artxiboko paperetan eskuz kopiatu. Gainera JK-ko lehen biak –osorik ez zuzenean– osorik jaso eta kopiatu zituen. –Bitxia badirudi ere, bere “Arantzazu aldean” kanta idazteko oinarritzat baliatu zuen Azkueren CPV-ko “Arantzazu-aldean” ez zuen bere artxibora jaso –beharbada ezagunegia (!) zuelako–.

Hona hemen OEA artxiboan transkribaturiko CPV-ko kantak, JK-n ere nolabait badauden lauak seinatuz.

Baladaren hasiera	Cancionero Popular Vasco	JK: or.	OEA: zenb.
Agostuaren amabosgarren	CPV, X, 1-806 (2). (925. or.)	020 (2)	26-1 dok.
Agostuaren amaboskarren	CPV, X, 1-806 (924-925 or.)	020 (1)	26-2 dok.
Agustuaren amaboskarren	CPV, X, 2-807 (925-926 or.)		26-3 dok.
Aitak artajorrara agindu ezker	CPV, III, 8-193 (276-277 or.)		27. dok.
Amabost pausuz konponitzen da	CPV, IX, 14-729 (848-849 or.)		12. dok
Arantzazura egin dut promes	CPV, X, 15-820 (947-949 or.)		28. dok.
Birjina Amaren bezpera da ta	CPV, X, 25-830. (962-963 or.)	043 (2)	29. dok.
Birjiña Amaren bezpera da-ta	CPV, X, 24-829 (961-962 or.)		29. dok.
Birjiña Amaren bezpera da-ta	CPV, VIII, 25-620 (747-748 or.)		30. dok.
Birjinearen Gaba	CPV, IX, 23-738 (856. or.)		19-1 dok. + 20-1 dok.
Birjinearen gaba da gaur da	CPV, IX, 24-739 (856-857 or.)		19-2 dok.
Eguna zala, eguna zala	CPV, V, 30-398 (498-499 OR)		31. dok.
Ia dirade irurogei urte	CPV, VIII, 39-634 (762-763 or.)		32. dok.
Izar ederrak argi eiten dau	CPV, X, 46-851 (991. or.)	045	33. dok.
Izotzetan, elurretan, abenduko gau luzetan,	CPV, XI, 51-962 (1115. or.)		34. dok.
Trinidadak eta Kopo Kristoak	CPV, X, 100-905 (1053-1054 or.)		35. dok.

Denetara CPV-ko 16 kanta jaso zituen Omaexebarriak bere OEA artxiboan, erreferentzia bibliografiko osoarekin –bi ez, beste guztiak bere eskuz kopiatuta–. Azkuerenean daukaten doinurik gabe daude jasota, bestalde, Omaexebarriak berak kopiaturikoak. Modu aski informalean eta bere lanerako bakarrik kopiatu zituen kanta horiek; eta bere berehalako lanerako ez zuen doinuak ere jasotzen jardun beharrik ikusi nonbait.

Doinuari garrantzi handia ematen diote kanta zaharren biltzaileek. Omaexebarria ere jabetuta zegoen, jakina, inoren ahotatik kantaren bat biltzean, doinua bera ere jasotzeak zuen garrantziaz, eta ez testua bakarrik. Horregatik, eta goragoko taulan ikus daitekeenez, berak zuzenean bildutakoak, doinu eta guzti bildu zituen gehienak, batez ere JK-n modu formalagoz transkribatuta daudenak.

OEA-ko 20. dokumentua interesgarria da alde horretatik. Bost kanta daude bertan, testu eta doinu Omaexebarriak idatzita; horietako lau Omaexebarriak berak bildutakotzat eman ditugu; bosgarren kantaren hasiera bakarrik dago, eta Azkueren CPV-ra bidaltzen du. Zenbakituta daude 5 kanta ho-

riek, 21-26 bitarteko zenbakiekin, eta orriak berak “IV” zenbakia darama. Zer esan nahi du horrek? Seguruenik Omaexebarriak horien aurreko beste lau orri eta 20 kanta ere kopiatuak zituela doinu eta guzti. Lehen hiru orriak galduak dira nonbait.

5. Arantzazuko Kanta Zaharren aztertzailea

Omaexebarriak Arantzazuko Kantata Zaharren alorrean egindako lanaren alde-rik nagusiena geratzen zaigu azaltzeko: Ikertzailearena. Salvatore Mitxelenak du argitaratua Arantzazuko Kanta Zaharren azterketarik sistematikoena eta zabalena: gorago aipatua dugun Aboz abo, alegia.²⁴ Nolabaiteko lotsa eta beldurrez idatzi zuen nonbait hori, Omaexebarriari aitortzen baitzion jakintza eta itzal handiagoa horrelako ikerlana egiteko: “Oni zegokion, neri baño, txukuntze-lana; berak aspalditik asia zuanez, eta ortan ainbeste dakianez” (621. or.).

Bitoriano Gandiagak ere bazekien ari zela Omaexebarria Arantzazuko Kanta Zaharrei buruzko azterketa egiten edo egiteko

asmotan, 1975an Euskaltzainen aurrean eman zuen hitzaldian JK koadernoaren aurkeztean: “Koaderno hau ez da ezezaguna. Salbatore Mitxelena erabili zuen ez bakarrik bere ‘Arantzazu euskal-poema’ idazteko iturri bezala, baizik hornitzeko ere bai. Aita Ignazio Omaetxebarriak ere erabili izan du ‘Sobre el poema viejo de Arrate’ lana idazteko behinepein. Koadernu hontaz ba omen du lanen bat ere ‘in mente’ behintzat”.²⁵

“Txukuntze-lana” deitzen dio Salbatorek berak egindakoari, Arantzazuko bilduman zeuden dozenaka eta dozenaka aldaera eta kanta-zati ugarien eta nahasien arteko lotura aurkitzea, alegia, eta denen jatorriko kanta edo kantak zeintzuk eta nolakoak izan zitezkeen argitzea. Horretan saiatu zen, saiatu ere, Mitxelena; eta hiru balada ikusi uste zuen aldera eta zati ugari horien iturrian: 1. “Errodrigotxo Baltategiko” (edo Andra Mari agertu zenekoa), 2. “Abuztuaren (Agustuaren) hamabosgarren” (besteren batek “seroraren balada” deitu duena), 3. “Arantzazu bidean” (edo Arantzazuko erromesaren kanta). Jatorriko haiek nolabaiteko koherentziaz berreraikitzen saiatu zen Mitxelena bere saioan. Antonio Zabalak, bere aldetik, hiru ez baina bi kanta edo balada ikusten zituen nonbait 1969 hartan, *Arantzazu* aldizkarian idatzitako idazlanetan aditzera eman zue-
nez.²⁶

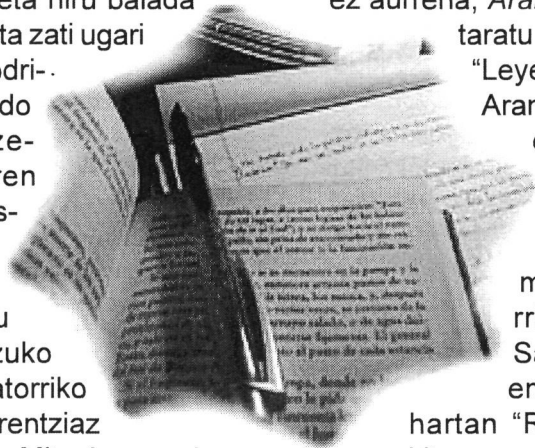
Ignazio Omaetxebarriak ere egina zuen bere aldetik, Mitxelenarekin bateratsu, ahaleginik bide horretatik, eta “Rodrigo, el hijo del carpintero” artikulua argitaratu zuen *Arantzazu* aldizkarian (19449).²⁷ Beraren ustez, “Errodrigotxo Baltategiko” balada edo erromantzea zen zaharrena Arantzazuko herri-literaturaren tradizioan: XVI. mendearen erdi ingurukoa.²⁸ Ez dirudi, hala ere, Arantzazuko Kanta Zaharren tradizio ugaria jatorrizko bakar horretara ekartzeko asmorik izan zuenik; alderantziz, tradizio hori herri-kanta jatorriz ezberdinetan mamitu eta hedatu zela uste zuen Omaetxebarriak.

Dena dela, badirudi ez zela gustura geratu 1944ko saio hartan irekitako azterketa-bidearekin; eta bestelako ildotatik abiatu zen gerora, bereziki azterketa historikotik.²⁹ Ez zigun, ordea, Arantzazuko Kanta Zaharren azterketa sistematiko eta globalik burututa utzi; bai, ordea, zirriborro eta saiakera bat baino gehiago, orokorrik nahiz kanta jakin bati edo besteri buruzkorik. Horiek ezagutzeko beraren artxiboko eskuizkribuetara jo behar dugu. Hamar bat dokumentu sailkatu ditugu bertan. —Badugu susmorik aurkitu ditugun paper, zirriborro eta eskemen artean bazela orrialde eta dokumentu gehiagorik ere, oraingoz desagertutzat eman beharrean gaudenak—.

Dauzkagunetan zabalena, baina agian ez aurrena, *Arantzazu izena* liburuan argitaratu genuen, berak emandako “Leyenda de oro” izenpean, non Arantzazuko herri-literatura tradizionalaren fase historiko ezberdinak bereizten baititu: a) balada edo erromantzeeak, XVI-XVIII mendeetan, b) bertso berriak, XIX-XX mendeetan. Saiakera horri erantsita edo eman genuen argitara une hartan “Romancero viejo” izenez aurkitu genuen eskuz idatzitako eskema modukoa, non Arantzazuko Kanta Zaharren azterketarako irizpide metodologikoak eskaintzearekin batera, horien sailkapen modukoa egiten saiatu baitzen, azterketa sakon eta zabalagorako indize gisa.³⁰

Bere azterketaren helburua Euskal Herriaren kultur ondarea berrosatzea dela aitortzen digu Omaetxebarriak: “Yo trato ante todo de recomponer en cuanto puedo el patrimonio cultural del pueblo vasco”.³¹ Arantzazuko Kanta Zaharrak ere euskarazko bestelako kanta zahar erlijiozkoen testuinguruan kokatzen saiatu zen.

Arantzazuko Kanta Zaharren artean zenbait isolaturik dagoela erakutsi ondoren, bestelako sailkapen-saio ezberdinak egin zituen Omaetxebarriak: *geografikoa*, horiek kantatu izan dituzten herrialdeen edo es-

kualdeen arabera (OEA, 4. dok.), *gaikakoa*, gai nagusien arabera (OEA, 5. eta 6. dok.), *kronologikoa* (OEA, 8. eta 9. dok.).

Azterketa global edo orokor horiekin batera kanta jakinen azterketa espezifikorik ere utzi digu Omaetxebarriak: Horietakoa da bereziki “Armaillaetan altuan dago” kantari eskainitakoa; edo “Amabost pausuz konponitzen da” kantaren inguruko azterketa laburra (OEA, 12. dok.). OEA-ko bestelako zenbait kantaren barnera sartzen ere saiatu zen, ohar eta iruzkin jakingarriak eskainiz.

Arantzazuko Kanta Zaharren ikerketarako beste ildo interesgarria ere erakutsi zigun, estrukturalagoa, nolabait adierazteko: Horien gai nagusien inguruan bilduz bakoitzeko aldaerak eta horien arteko kidesunak eta harremanak markatuz. OEA-ko 7. dokumentuan horrelako saioak bildu nahi izan ditugu, Omaetxebarriak emandako tituluaren arabera: “Errodrigotxo”, “Ai artzaitxo”, “Egune zala”, “Izar eder bat”, “Birjiña Amaren bezpera”, “Birjiña Amaren eguna da-ta”, “Arantzazura promes”, etab. Horretarako baliagarri zituen, jakina, gorago seinalatu ditugun “ohar erreferentzialak”, JK koadernoan bereziki eurrez idatzi zituenak.

Aurrera begira

Literatur ondare aberatsa da Arantzazuko Kanta Zaharra. Azterketa ugaritarako gaia ematen du horrek. Aurrera begira, beraz, aipaturiko “Romancero viejo” txosten eskematikoan Omaetxebarriak egindako iradokizun honekin amaitu dezakegu ibilalditxo hau: “Cabén monografías de localidades, de autores, de materias. Yo presento un ejemplo de monografía de una materia determinada a través de diversas localidades y autores. Un ejemplo con sugerencias, que abra horizontes y estimule vocaciones. Pero, si abro horizontes, no es para recomendar síntesis prematuras, sino para hacer ver cuán importante es la investigación exacta y científica de los materiales si se quiere pasar a conclusiones

acceptables.”³²

Kontuan eduki behar da gainera, Arantzazuko Kanta Zaharrek beren jarraipena dutela bertso berrietan.³³ Horietako batzuk, zaharrenak, bilduta daude, aldaera askotan batzuetan, Arantzazuko Kanta Zaharren bilduma eta sortetan; baina ondorengo guztiak biltzeko daude. Lan hori egin ondoren, egokia litzateke Arantzazuren inguruko herri-literaturaren bilduma osoa argitaratu ematea ere.

¹ Haren idatzien (liburu et artikuluen) berri jakiteko, ik. Agirrebaltzategi, Paulo, “Ignazio Omaetxebarriaren idazlanak”, in: Omaetxebarria, Ignazio, *Arantzazu Izena*, Arantzazu E.F., Oñati, 2001, 17-38 or. Alorka sailkatuta dago haren bibliografia.

² Koadernoaren lehen deskripzio laburra Bitoriano Gandiagak eman zigun (“Hiru erromantze eta gorazarre bat”, in: *Euskera*. XX (1975), 301. Or.); zabalago eta zehatzagoa eman berria digu Igone Etxebarriak bere *Arantzazuko Balada edo Kanta zaharrak* liburuaren sarreran (Arantzazu E.F.-Labayru, 2003). REA sigla erabili zuen Igonek gure JK Koadernoaren izendatzeko.

³ Azken urteotan Labayru Ikastegiak egin (eragin) ditu bereziki Arantzazuko eta bestetako horrelako euskal kanta herritarren azterketak; eta “balada” hitza hobetsi izan dute euskaraz horrelakoen artean istorio-kanta narratiboak adierazteko, koplestatik eta bertso berrietatik bereiziz.

⁴ J. K. Guerrak erabilitako “Cantares antiguos del Euskera” tituluaren eraginez sortua izan daiteke “kanta zaharrak” euskarazkoa; Guerrak berak erromantzeak ez ezik, bestelako kantak ere bildu zituen bere obran: sehaska-kantak, koplak, etab. Goraxego aipatua dugun Igone Etxebarriak paratu eta argitaraturiko liburua da Arantzazuko Erromantze edo baladen argitalpen kritiko sistematikoena eta osatuena, zalantzarik gabe. “Arantzazuko baladak” ipini zion titulua autoreak; baina, Arantzazuko tradizioa kontuan izanik, eta editoreak iradokita, “Kanta Zaharra” terminoa gaineratu zuen tituluaren: “Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak”. Oso iradokiorra da liburuaren eranskintzat J. Azurmendik idatzitako idazlan luzea: “Arantzazuko Kanta

Zahar zaharrenaz ohar historiko batzuk”.

- ⁵ Azkuek doinu bereko kanta jaso zuen Olaztin, Frantziska Bengoetxea anderearen ahotatik (CPV, IX, 17-732 zenb. (851-852 or.); baina hark kantaturiko doinuari bestelako testua ipini zion bere *Ardi galdua* nobelaren azken kapituluan, Arantzazuko Andre Mariaren omenez (Jesusen Biotzaren elaztegia, Bilbo, 1918, 143-144 or.); eta gero CPV-n ere jaso zuen. Hona hemen nola dioen autoreak berak (CPV, 852. or.): “El folklorista [autorea bera alegia], al terminar de escribir su novelita *Ardi galdua*, no quiso que la convertida oveja y su cordero balaran sino balidos tradicionales, melodía popular la lindsima aquí tanscrita [sic]; escribiendo al efecto un poemita alusivo a Nuestra Señora de Aránzazu, a quien cordero y oveja debían tanto”.
- ⁶ Arantzazuko Kanta Zaharren artxiboko G2T ize-neko sortan ikus daiteke hori (86. or.). Baina ez dakigu nondik hartua dagoen. Bertso horiek beste bi doinurekin ere badaude Arantzazuko artxiboan. Bi bertso hauek, bestalde, Telleriarteko Plazaolaren “Gure Ama Virgiña” bertso sorta ospetsuko (1884. urteko) 22 bertsoetako bi besterik ez dira.
- ⁷ *Aránzazu* ald., XVIII (1938, 197. zenb.) 150. or.
- ⁸ *Aránzazu* ald., XI (1931, 123. zenb.) 240-241 or.
- ⁹ Ik. Ignazio Omaetxebarriaren *Arantzazu izena* tituluko artikulu-bilduma, P. Agirrebaltzategik editatua (Arantzazu E.F., 2001).
- ¹⁰ Arrateko Kanta zaharrei buruz honako hauek argitaratu zituen: “Un antiguo santuario de la Inmaculada” (*Aránzazu* ald., 1943), “Sobre el poema viejo de Arrate” (*Eibar* ald., 1963). Biak ikus daitezke aipaturiko *Arantzazu izena* liburuan (220-229 or. eta 230-235 or., urrenez urren).
- ¹¹ Eskuizkribu horietako bat aipaturiko *Arantzazu izena* liburuan argitaratu genuen, “Leyenda de oro” izeneko, orduan ezagutzen genuen bakarra (212-219 or.).
- ¹² Bitoriano Gandiagaren ondoren eman zuen Omaetxebarriak bere hitzaldia. Honetara dio akta-egileak: “Aita Omaetxebarriak du itza: Arantzazuri buruzko kanta zaharrez ari da. Nola metodologia bat bearrezkoa den bai onetarako ta bai estudiantzen den beste edozertarako. Badaudela Euskalerrian ez bakarrik Arantzazuko Ama Virgiñari buruzkoak, baita beste toki batzuetako Ama Virgiñaren gaiñean eta denak komeni litzake biltzea. Gero, bildutakoan arakatu aal izango dira ta bear bada noiztikakoa den bakoitza finkatu, historiatic datorkigun argiaz ere baliaturik. Erderaz izan da itzaldi au.” (*Euskaltzaleen Biltzarra. Euskaltzaindiaren itzalpean*, Bilbao, 1956, 231. or.).
- Zeruko Argia*-ko erreportariak honetara laburbildu zuen Omaetxebarriaren hitzaldia: “Arantzazuko Ama Birjiña, bere agerkundeaz, noiz eta nola gertatu dan, inguru aietan esaten danez, beraz zenbat bertso eta zer nolakoak, naiz Gipuzkoan, naiz Bizkaian, naiz Araba eta Nafarroan adierazi zigun Omaetxebarria A. Prantziskarrak” (AR’TAR A., “Euskaltzaleen biltzarra”, in: *Zeruko Argia*, 1956, urrilla, 32. zenb., 144. or.).
- ¹³ Bilduma eta sorta horien gorpuztearen historia, eta horien kopia ugarien (daktilografiatuen, fotokopien eta eskuzkoen) joan-etorriak eta beraien arteko gorabeherak eta harremanak aztertuak –eta gure ustez aski argituak– ditugu, liburu nahikoa mardula osatzeko moduan. Istorio poliziakoaren itxura du horrek; eta egunen batean argitaratzeko asmoa dugu, dokumentu guzti horien artxiboaren beraren ordena eta deskripzioa edukitzeko balioko duena, besteak beste.
- ¹⁴ Horiek JK koadernoan sartu izana justifikatzeko edo, honako oharra idatzi zuen koaderno beraren lehen orrialdean: “N.B. En la página 100 y siguientes pueden verse algunos versos o cantos populares marianos en lengua castellana. Se recogen con el fin, principalmente, de establecer las correspondientes comparaciones con los vascos en caso de que haya lugar para ello”
- ¹⁵ Esan beharra dago, jatorrizko testuekiko, eta horien biltzaile eta transkribatzaileenganako begirunerik eza nabarmena dela horrelako jatorrizko dokumentuen gainean nor bere kasa aldatetak egiten jardutea.
- ¹⁶ Bada beste kopia bat, koaderno txikian eta letra xehez Eujenio Agirretzek egin, eskuz oso txukun. Horien testua Omaetxebarriaren daktilografiatutik hartu zuela dirudi. Baina Agirretxeak JK-ko doinuak ere kopiatu zituen bere koadernotxoan, aparte.
- ¹⁷ Kalkozko kopia horien artean eta horien ondorengo fotokopien artean familia handia osatzen dute; horien “genealogia” aztertu ahal izan dugu; eta egunen batean argitaratu ahal izango dugu JK koadernoaren “genealogia” osoaren barruan.
- ¹⁸ I. Omaetxebarria eta Leonardo Zelaia Erromako kuria jeneralean bizi ziren orduan; bien artean Arantzazuko Kanta Zaharren inguruan lanen bat egiteko asmoa hartua zuten nonbait; eta Zelaia Arantzazuko teologia ikasten ari zen bere iloba

J. J. Iturriozki eskatu zion artxiboko materialen fotokopia. Arantzazun ez zegoen fotokopiagailurik artean, eta Donostiako kuria probintzialera etorri behar izan zuen Iturriozek. JK koaderno eta horrekin batera zeuden beste paper sortarekin, Omaetxebarriaren kopia daktilografiatua fotokopiatu zuen. Eta dena Erromara bidali. Bide oso bihurria egin behar izan dute fotokopiaturiko dokumentu horiek, berriro Arantzazuko artxibora itzuli ahal izateko. (Omaetxebarriaren OJS kopia daktilografiatuan orrialde batzuk erdi hutsik zeuden, testu txiki bakarrekin; horietakoren batzuk bateratu egin zituen fotokopiatzaileak, binaka edo hirunaka, orrialdeak murriztearren).

¹⁹ Bestelako fraide anonimok ere parte hartu zuten seguruenik. Gandiagak berak Arantzazu inguruko kanta eta ipuin askotxo bildu zuen, baina zuzenean Arantzazuri buruzkorik ez zaigu iritsi; S. Mitxelena (Jose) eta Garmendia (Demetrio?) ere aipatzen ditu biltzaileen artean, baina izen horiek ez ditugu bilduma eta sailetan izendaturik aurkitu. Villasantek kontatzen duenez, bera eta Eujenio Agirretxe ere ibiliak ziren Arantzazu auzoan horrelako lanetan, Mitxelenari lagunduz. Arantzazuko bertako fraideez gain, kanpoko beste hainbat ikertzaile aipatu behar ditugu, jakina, garai hartan eta geroago Arantzazuko Kanta Zaharrak biltzen ahalegindu zirenak: Joan Karlos Gerra, Manuel Lekuona, Aita Donostia, Sebero Altube, Jokin Dorronsoro, Modesto Lekunberri, Jose Ariztimuño (Aitzol), Eugenio Larrañaga, Eulogio Gorostiaga, Gurutzi Arregi, Mikel Zarate, Jose Mari San Sebastián; eta guztien gainetik eta aurretik, jakina, R. M. Azkue. Horiek eta besteek jasotakoen bilduma osatu gabe dago oraindik Arantzazun. Egokia litzaiteke osatze-lan hori burutzea, bestelako artxiboetan daudenen kopiak eskuratuz.

²⁰ Mitxelena, S., *Idazlan guztiak* (editoreak: Karmelo Iturria eta Jose A. Gandarias), Editorial Franciscana Aránzazu, 1984, II. t., 621. or.

²¹ *Aránzazu* ald, XXXVII (1965, 368. zenb.) 38. or. (ik. *Arantzazu izena*, a. l., 477. or.).

²² Batzuetan zalantzarik izan dugu, testu jakin bat Omaetxebarriak berak bildua izango ote den, nahiz eta berak kopiatu edo argitaratua izan. Baina normalean bere eskuz kopiatuta eta beste biltzailerik aitortuta ez dagoenean, berari egotzi izan diogu.

²³ Hamabi faszikulutan argitaratu zituen berak aurrenekoz 1918an (Boileau inpr., Bartzelona). 1968an, berriz, La Gran Enciclopedia Vasca argitaratzaileak bi tomo handitan argitaratu zituen, *Cancionero Popular Vasco de Resurrección Mª de Azkue* ti-

tuluarekin (Bilbao). CPV siglaz aipatu ohi dugu iturri hori. Arantzazuri buruzko beste batzuk haren artxiboan (CPVE siglaz) aurkitu dituzte; horietako batzuk (bost), Antonio Zabalak eta J. I. Ansorenak argitaratuak, gure datu-basean jasoak ditugu.

²⁴ *Idazlan guztiak*, a. l., II. t., 613-671 or.

²⁵ *Euskera*. XX (1975), 301. or.

²⁶ “Aguztuaren amabostgarren... El romance de la romería del cautivo” (*Aránzazu*, XLVII, 470. zenb., 1969, 106-107 or. (ik. Zabala, Antonio, *Euskal Erromantzeak. Romancero vasco*, Auspoa Liburutegia, 1998, 715-717 or.); “Arantzazura egin dut promes... El romance de los romeros de Aránzazu” (*Aránzazu*, XLVIII, 471. zenb., 1969, 129-133 or. (ik. *Euskal Erromantzeak*, a. l., 718-722 or.). Dirudienez, gerora galdua zuen Zabalak Arantzazuko jatorriko erromantzea (erromantzeak) “berreraiki” ahal izateko itxaropena.

²⁷ *Aránzazu*, XXIX (1944, 249. zenb.) 260-264 (ik. *Arantzazu izena*, a. l., 204-211 or.).

²⁸ “Tengo, pues, motivos para creerme transportado al siglo XV o a los primeros del siglo XVI cuando escuchó el romance de Rodrigo de Balzátegui, el hijo del carpintero”. Salvatore Mitxelenak oraindik lehenagoko zela uste zuen jatorriz balada hori (ik. *Aboz abo*, a. l., 636. or.).

²⁹ Ildo horretatik ulertu behar da haren “Arantzazu, santuario mariano del siglo XVI, lugar de gracia” hitzaldia, gorago aipatua utzi duguna. Santutegiaren testuinguru historiko zabalagoan kanta zaharrak kokatzen eta interpretatzen saiatzen da, eta alderantziz, horiek baliatuz Arantzazuko historia bera hobeto ulertzen ere bai.

³⁰ *Arantzazu izena*, a. l., 212-218 eta 218-219 or.

³¹ *Ibid.* 218. or.

³² *Arantzazu Izena*, a.l., 219. or.

³³ Herritar kantarien kontzientzian ez da sarritan batere argia balada edo erromantzeen eta bertso berrien arteko bereizketa, baladen ahapaldiak eta bertso berrienak nahasi izan dituztenean. Batzuetan ikertzaileenean ere ez, jatorriz bertso berriak ziren sortako bertso bakanen batzuk bereiz entzutean, balada edo erromantzetzat hartu izan baitituzte inoiz.